

ARGUMENT: Despre Nevoia Unei Analize Istoric - Metodologice a Empirismului în Efortul Gnoseologic

Efortul aici de față își află presupuzițiile într-o dublă încercare: pe de o parte, necesitatea unei analize istorico-metodologice a empirismului în general, și a celui clasic (anglo-saxon) în special, și, pe de altă parte, regăsirea în cadrul acestui mod de gândire a locurilor comune perspectivei filosofice, de la cunoașterea și înțelegerea Ființei, până la posibilitatea înfățișării acesteia în constructe semantice. Între aceste *limite se mișcă* întreg empirismul (cu toate formele sale de prezentare); aici își regăsește rostul explicarea lumii plecând de la experiența senzorială.

Poate mira regăsirea, într-o lucrare dedicată empirismului, unui capitol aparte despre gândirea filosofică grecească. Sau poate nu! Argumentul ar putea fi măcar și părerea că *întreaga cultură europeană se comportă ca o notă de subsol a culturii grecești*. Dar cu siguranță, programul mai larg de cercetare pe ni-l propunem, implică gândirea greacă drept un fundament absolut necesar. Un program ce se desfășoară atât în plan orizontal, urmărind relația subiectului epistemic cu lumea de cunoscut, cât și în plan vertical, urmărind consecințele ontologice ale acestei relații. În fond, întregul proiect urmărește trei întrebări, și răspunsul *empirist* dat acestora:

§1. *Ce cunosc?* (întrebare predilectă a filosofiei de până la Bacon)

§2. *Cum cunosc?* (întrebare ce determină întreaga gândire filosofică modernă)

§3. *Cum exprim ceea ce cunosc?* (în fond întrebarea ce subsumează întreaga problematică în filosofia contemporană).

Fiecăreia din cele trei întrebări i-am dedicat câte o parte specială în lucrarea de față, fără a risca vreun răspuns tranșant

care să sărăcească deschiderile vreuncea dintre opiniile abordate. Așa încât, am abordat o metodă de lucru istorico – metodologică, în care dezvoltarea gândului este surprinsă în temporalitatea lui, dar implicațiile și deschiderile acestuia transcend vremurile. De la presocratici la Quine, gândul trăiește același neajuns: neputința reconcilierii *de cunoscutului, a cunoscătorului și a cuvântului* situat între aceștia.

În mod tradițional înțelegem prin *cunoaștere*¹, cea de-a doua dimensiune a unei paradigme de gândire ce situează pe de o parte problema existenței (metafizica), și, pe de altă parte, problema cunoașterii (gnoseologia)². Prin gnoseologie demersul filosofic tinde să elucideze natura și extensiunea cunoașterii, presuposițiile și fundamentele acesteia³, prin metafizică spiritul se ridică deasupra celor aflate la *cheremul temporalității*. „Metafizica, scrie M. Florian, este formula greacă a filosofiei pe care lumea

¹„În accepțiunea cea mai cuprinzătoare, cunoașterea este acea procesualitate prin care omenirea își dezvoltă capacitatea de a se raporta la zone tot mai extinse ale existenței”, Lucian Culda, *Geneza și devenirea cunoașterii*, ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 33, iar M. Flonta arată că termenul de „*cunoaștere* (subl. M.F.) este utilizat pentru a desemna atât o activitate – activitatea prin care iau naștere, sunt produse cunoștințele – cât și rezultatele acestei activități. În primul sens sunt considerate facultățile sau capacitățile de cunoaștere ale minții și funcționarea lor. În al doilea sens, sunt avute în vedere cunoștințele gata constituite, noțiuni, judecăți, teorii”. M. Flonta, *Cognitio. O introducere critică în problema cunoașterii*, ed. ALL, București, 1994, p. 78.

² prof. Ștefan Celmare arată că deși uneori termenul de gnoseologie este folosit ca sinonim cu cel de epistemologie (reciproca fiind și ea valabilă), trebuie să reținem că totuși „epistemologia este înțeleasă ca teorie filosofică a cunoașterii științifice, în timp ce gnoseologia are ca obiect totalitatea formelor și modalităților cunoașterii umane”.

³ *Gnosis* reprezintă termenul general folosit de gânditori greci pentru cunoaștere, incluzând percepția senzorială, memoria experiența, dar și cunoașterea științifică, pe care o numeau *episteme*, și pe care o deosebeau de cunoașterea probabilă, numită *doxa*. Dealtfel, tocmai sensului grecesc al termenului *episteme* (cunoaștere adevărată și științifică, corp de cunoaștere organizat, știință, cunoaștere teoretică) este și motivul pentru care, uneori, termenii de gnoseologie și epistemologie se utilizează ca echivalenți.

modernă (cea de după Renaștere) a preluat-o sub numele ei de *filozofie primă* pe care i l-a atribuit Aristotel și are două note caracteristice: în primul rând, cea potrivit căreia metafizica este știința adevăratei realități, a esenței, a substanței, a interiorului, a lucrului în sine, a Necondiționatului sau Absolutului, și în al doilea rând, metafizica e considerată a fi știința Totalității și a Unității, deci care ne dă o cunoștință pe cât posibil mai completă și mai puțin relativă¹. Ultima parte a textului aristotelic de mai sus, arată că metafizica și ontologia sunt părți constitutive ale filosofiei, că se presupun și susțin reciproc². Gnoseologia este cunoaștere a cunoașterii, respectiv, se ia pe sine, de către sine, obiect de cercetare. Esențial pentru interogația gnoseologică este raportul dintre obiectul și subiectul cunoașterii, raport conceput ca unul ontic. Aceasta este presupuziția fundamentală a gnoseologiei, și cea care îi conferă dimensiunea sa metafizică³.

Cunoașterea este cel de-al treilea termen al procesului cognitiv, alături de obiectul și subiectul cunoașterii. Este un proces complex și conștient în care subiectul cunoscător, prin intermediul structurilor sale logico-lingvistice, își apropiază informațional existența⁴ prin înțelegere și explicare veridică

¹ Mircea Florian, *Metafizica și problematica ei*, Societatea Română de Filozofie, București, 1932, p. 7.

² Ath. Joja nota că „șinta oricărei cunoașteri e Ființa. Cunoașterea nu-și are scopul în sine, ci în afară de sine. Gnoseologia presupune, se întemeiază și își are finalitatea în teoria ființei, în ontologie”, (Ath. Joja, *Epistemologie și ontologie*, în *Studii de logică*, vol. III, ed. Academiei, Buc., 1971, p. 193.); iar A. Dumitriu scria: „cunoașterea este ontologică fiindcă sesizează în universal însăși Ființa”. (Anton Dumitriu, *Philosophia mirabilis. Încercare asupra unei dimensiuni necunoscute a filosofiei grecești*, ed. Enciclopedică Română, București, 1974, p. 110.)

³ În lucrarea de față, cercetarea fiecărei poziții empiriste clasice (Locke, Berkeley sau Hume) prevede un subcapitol întreg dedicat implicațiilor ontologice ale concepțiilor gnoseologice, v. *Infra*, pp.153-162; 189-194; 260-271

⁴ Kant arăta că până la el se admitea că toată cunoașterea se regla după obiecte. Acest efort n-a dat rezultate. Atunci, scrie gânditorul german, să încercăm să vedem dacă nu vom fi mai norocoși presupunând că obiectele

postdictică și predictică, asimilând conceptual esența obiectelor și evenimentelor și formulând legile diferitelor domenii¹.

Din această perspectivă, cunoașterea are trei caracteristici fundamentale: în primul rând, este un proces reflectoriu cu privire la realitate; în al doilea rând, are un caracter constructiv, fiind un act de (re-) producere a realității, de decodificare a semnelor pe care subiectul epistemic² le primește, și, în al treilea rând, este un proces explicativ postdictic și predictic, finalitatea actului cognitiv fiind explicarea și înțelegerea lumii și, pe acest temei, urmărirea adevărului. Finalitatea cunoașterii este adevărul³.

trebuie să se orienteze după cunoașterea noastră., v. Imm. Kant, *Critica Rațiunii Pure*, trad. rom., ed. Științifică, București, 1969, p. 24.

¹ Al. Boboc consideră cunoașterea drept „o unitate de explicare și comprehensiune a cărei contextualizare îi conferă totodată semnificabilitate, referențialitate și valabilitate (valoare de adevăr)”; v. *Cunoaștere și comprehensiune*, în „Revista de filosofie”, nr. 2/1998, p. 151.

² Celelalte părți ale actului cognitiv sunt *obiectul cunoașterii* și *subiectul acesteia*. Obiectul cunoașterii este conceput numai în relația sa cu subiectul, numai prin activitățile teoretice și practice ale subiectului. Obiectul cunoașterii este conceput în dubla sa dependență: față de existență, ca parte a acesteia, și față de subiect pentru care devine din *ceva în sine* în *ceva pentru noi*. Spinoza delimita între *obiectul real* și *obiectul cunoașterii*, arătând că acesta din urmă (esența) este distinct și diferit de cel dintâi pentru că altfel s-ar confunda *noțiunea* de cerc, care este *obiectul cunoașterii* cu *cercul*, care este *obiectul real*. Obiectul cunoașterii se delimitează de obiectul real sub raport ontic și sub raport gnoseologic. Un existent, un dat, un obiect real devine obiect al cunoașterii în măsura în care subiectul, prin cunoaștere și acțiune se îndreaptă spre el și începe procesul investigării lui, îl prinde în structurile sale cognitive și în mijloacele sale acționale. Distingem între „obiectul real brut și difuz, care se oferă mai ales direct, protocolar și fenomenal, și obiectul cunoașterii mai profund și mai clar, dar fragmentar”, T. Dima, *Între prudență și eroare*, ed. Junimea, Iași, 1978, p. 102.

³ Prof. Ștefan Celmare arată că una dintre cele mai vechi și importante probleme ale gnoseologiei este aceea de a înțelege și explica însuși conceptul de cunoaștere. Ce înseamnă că cineva cunoaște ceva? Ce face ca o opinie să aibă statutul de cunoștință? Trei sunt, după părerea profesorului român, condițiile ce trebuie îndeplinite pentru realizarea unui asemenea deziderat: o primă condiție ce trebuie îndeplinită de o opinie cu statut de conștiință este să fie adevărată; o a doua condiție pentru ca o opinie să fie o cunoaștere este ca ea să

Discursul asupra cunoașterii, asupra obiectului cunoașterii, a relației obiectului de cunoscut cu subiectul cunoscător, a condițiilor de întemeiere a cunoștințelor, reclamă în mod invariabil și o analiză a raportului surse/întemeieri ale cunoașterii.

Mari filosofi ai trecutului au crezut că valoarea de cunoaștere sau buna întemeiere a cunoștințelor poate fi stabilită cu referire la sursele lor și la căile pe care au fost obținute, pornind de la aceste surse. Cunoștințele noastre sunt autentice dacă și numai dacă sunt produsul unei surse acreditate. Încă din antichitate această problemă devine una centrală a filosofiei. Bunăoară, grecii caracterizau cunoștințele în funcție de sursele din care provin acestea: simțurile sau intelectul. Prima cunoaștere, cunoașterea prin simțuri, este numită de Democrit *obscură*¹, iar cea de-a doua, cunoașterea prin intelect, *autentică*. Motivul opoziției simțuri – intelect, aparență – cunoaștere, apare și în filosofia lui Platon, pentru care știința se atinge printr-o progresie de la cunoașterea prin simțuri a lumii sensibile, la cunoașterea prin intelect a adevăratei realități, a lumii esențelor și a formelor pure și eterne².

„Cunoașterea, după părerea lui M. Flonta, este produsă prin exercitarea unor competențe ce reprezintă rezultatul exercitării anumitor capacități sau dispozitive de cunoaștere. A determina care este natura acestor dispozitive și cum funcționează dispozitivele care produc cunoștințe înseamnă a formula aserțiuni

fie o convingere (aceasta nepresupunând neapărat și certitudinea), și, în fine, a treia condiție se referă la justificare. Cunoaștem ceva numai dacă opiniile noastre sunt și justificate, adică avem motive temeinice pentru a le susține. Fiecare din cele trei condiții este necesară pentru cunoaștere, iar toate trei, împreună, constituie condiția suficientă prin care o opinie poate trece drept *cunoaștere*.

¹ v. *infra*, pp. 35 – 7.

² pentru Platon, așa cum greșit s-a interpretat, nu cunoașterea senzorială este neautentică, ci lumea pe care aceasta o poate dezvălui. Cunoașterea intelectuală este cea adevărată pentru că lumea pe care ea o poate dezvălui este cea autentică, adevărată, v. *infra*, pp. 48 și urm.

cu privire la geneza și sursele cunoașterii”¹. În fond, problema rezidă în răspunsul dat întrebării: *Care este originea cunoștințelor noastre și cum iau ele naștere?*, și care este o întrebare al cărui răspuns privește faptele, deși problemele cuprinse de întrebare sunt două: prima, privește sursa cunoștinței, cea de-a doua – originile acesteia. Răspunsul dat primei părți a întrebării determină (în funcție de situarea sursei față de conștiința cunoscătoare: *inside or outside*) situarea fie în paradigma empiristă, fie în cea raționalistă². Răspunsul dat celei de-a doua părți a întrebării, mută discursul înspre întemeierea cunoștințelor. Kant a arătat primul că răspunsul dat doar primei părți a întrebării falimentează cunoașterea, și, de aceea, „cercetătorul cunoașterii nu se va mai întreba din ce surse provin cunoștințele, prin aplicarea căror facultăți sunt ele dobândite, ci doar pe ce temeuri sunt ele acceptate în calitate de cunoștințe. Întrebarea ce se pune acum este care sunt criteriile ce ne îngăduie să distingem în totalitatea impresiilor și ideilor noastre pe cele care au calitatea de a reprezenta o cunoaștere cu valoare obiectivă de cele ce nu au această calitate”³. Răspunsul dat întrebării în ansamblul său este cel ce asimilează pe de o parte o dimensiunea psihologizantă (empirism vs. raționalism), și pe de altă parte dimensiunea *filosofică*, cea autentică, și care nu poate privi decât problema întemeierii cunoștințelor noastre. Întemeierea privește exclusiv determinarea valorii de cunoaștere a cunoștințelor noastre, făcând abstracție de modalitățile psihologice, sau uneori sociologice, de dobândire a acestora. Deși această distincție ridică încă multe controverse⁴, se acceptă totuși că „în comunicarea științifică

¹ M. Flonta, *op. cit.*, p. 79.

² Distincție pe care ne-o asumăm doar ca normă metodologică, nu ca și una paradigmatică, niciunul din gânditorii reprezentativi ai fiecărui curent nenumindu-se ori raționalist, ori empirist.

³ M. Flonta, *op. cit.*, p. 79.

⁴ Popper, de exemplu, critică deopotrivă ambele perspective, dar mai ales se ridică împotriva ideii că în cercetarea științifică ar exista sau ar trebui să existe un demers de felul întemeierii. El susține că nici măcar *enunțurile de bază*

interesul dominant este cel pentru întemeiere”¹, în timp ce „reconstituirea sistematică a procesului descoperirii, a demersului cercetării constituie domeniul investigației istorice, psihosociologice a cunoașterii”².

O asemenea concluzie ar arunca în derizoriu, din punct de vedere filosofic, orice cercetare care privește *sursele cunoașterii*. Dar trebuie avut în vedere că această distincție este mai degrabă una ce ține de *dezvoltarea gândirii filosofice* (mai ales contemporane), de asumarea unor descoperiri recente din psihologie, și de faptul că mulți gânditori (de la Platon la empirismul clasic anglo-saxon) au considerat că există surse care validează, care întemeiază. Altfel spus, pentru aceștia, „valoarea de cunoaștere sau buna întemeiere a cunoștințelor noastre poate fi stabilită cu referire la sursele lor și la căile pe care au fost obținute pornind de la aceste surse. Cunoștințele noastre sunt autentice dacă și numai dacă sunt produsul unei surse acreditate”³.

Problema originii cunoașterii dă naștere contrastului dintre raționalism și empirism. Empirismul va deriva orice cunoaștere din observație și experiment, raționalismul, dimpotrivă, considerând generalitatea și necesitatea notele esențiale ale cunoașterii, va admite că aceasta nu poate fi decât un produs al rațiunii. Punctul de vedere al cunoașterii comune în această chestiune se apropie mai mult de empirism: cunoașterea noastră despre lucruri izvorăște din percepția sensibilă. Părăsirea acestui punct de vedere implică, invariabil, raționalismul. Această

(enunțuri ce ne oferă informații despre fapte particulare de observație) nu pot fi întemeiate, câtă vreme ele sunt adoptate prin decizie de comunitatea cercetătorilor. Cât privește enunțurile universale, nici acestea nu pot fi considerate ca întemeiate pentru că nu pot fi susținute sau confirmate de un număr cât de mare de observații despre fapte. Pentru Popper, *inducția științifică* (legi generale sunt întemeiate prin raportarea la enunțuri de bază) este un mit, și se va vedea nevoit să distingă între *confirmare* și *coroborare*, v. *infra*, pp 332 și urm.

¹ M. Flonta, *op. cit.*, p. 80.

² *ibidem*.

³ *ibidem*, p. 81.

distincție este regăsită încă în antichitatea greacă (unde, totuși, părerea dominantă este că *adevărul nu vine de la simțuri*) și până în filosofia modernă. În fond, această distincție vizează răspunsul dat întrebării dacă există cunoaștere a priori sau prin rațiune pură. Kant pune capăt acestei dispute. Dacă empirismul va arăta că lucrurile pot influența intelectul în cunoașterea lor, Kant va arăta că lucrurile se dau după intelectul nostru: cugetarea produce mai întâi forma obiectelor¹. Tocmai de aceea le și poate produce a priori.

Gândirea reușește în acest fel, după părerea gânditorului german, să-și formuleze cunoașterea în principii generale și necesare. În consecință, *rațiunea nu-și scoate legile din natură, ci le prescrie ei*, realitatea modelându-se după intelect și nu invers. Sinteza realizată de Kant, închidea un capitol² important în istoria

¹ Cam în aceeași manieră gândea și neokantianul Oswald Kulpe când, recunoscând faptul că deși gândirea nu produce obiectul cunoașterii, va considera că aceasta este totuși spontană și creatoare, contribuind prin activitatea ei la realizarea obiectului. El se va detașa însă de idealism, considerând că faptele sesizate în experiența conștientă presupun în mod necesar existența unor obiecte independente. Însăși continuitatea dezvoltării implică independența obiectului de împrejurarea că este gândit. Pentru Kulpe, obiectele reale nu sunt produse ale gândirii, ci au o existență proprie, iar temeiurile lumii obiectelor reale sunt așezate pe legătura dintre factorul rațional și factorul empiric.. Presupunerea lumii exterioare, a oricărei realități, nu este posibilă decât ca produs al experienței și gândirii.

² Kant depășește etapa a ceea ce s-a numit *cunoaștere nemijlocită*, a teoriilor ce fundamentau cunoașterea fie pe *constatarea pură*, fie pe *intuiția intelectuală*. Ambele teorii acceptau existența unui *moment zero* în cunoaștere și faptul că există o cunoaștere intuitivă nemijlocită, care constituie momentul inițial și sursa întregii cunoașteri, fie că se atribuie cunoașterii o natură observațional-perceptivă, fie că este pusă pe seama intuiției intelectuale. Întemeierea științei are loc prin raportarea cunoștințelor la un moment inițial, care pentru empirism este reprezentat prin datele de observație concepute ca niște constatări pure, iar pentru raționalism de principiile sau axiomele de la care pornește știința ca sistem teoretic. Adevărul acestor cunoștințe, care constituie punctul de plecare al științei este asigurat prin natura lor intuitivă. Pentru Kant, *cunoașterea nemijlocită* (oricum ar fi *întemeiată*) este falsă. Pentru gânditorul german, orice cunoaștere este rezultatul organizării, al structurării conținutului

filosofiei: *cum cunoaștem ceea ce cunoaștem?* Răspunsurile contemporane date acestei întrebări se vor circumscrie altui scop implicit, asupra căruia vom stărui în ultima parte a lucrării de față.

a ceea ce este dat de simțuri, prin intuiții și concepte pure, a priori, ale subiectului. Subiectul epistemic nu creează realitatea, natura și istoria existând în afară și independent de cunoaștere, dar modul de a ni se înfățișa al realului, de a fi în percepții, reprezentări și noțiuni, depinde de noi, de structurile subiective ale cunoașterii.